

4. PRZEMIANY SPOŁECZNO - GOSPODARCZE

1. Rozwój demograficzny

a) wzrost liczby ludności w Europie w XVI w. do ok. 90 mln ludzi; rocznie przybywało ok. 0,8-1% ludzi.

Był on spowodowany:

- zwiększeniem produkcji rolnej, dzięki czemu zmniejszyła się groźba głodu;
- polepszeniem warunków higienicznych dzięki czemu zmniejszyła się śmiertelność,
- polepszeniem warunków mieszkalnych.

b) średnia długość życia ludzi nie zmieniała się w stosunku do średniowiecza i wynosiła od 20 do 25 lat; było to spowodowane:

- wysoką śmiertelnością niemowląt i małych dzieci,
- epidemiami dżumy, ospy, cholery,
- klęskami głodu,
- wojnami.

2. Migracje ludności:

a) część ludzi szukała nowych ziem by polepszyć swoje warunki życia np. Polacy osiedlali się na Ukrainie i Podolu; Hiszpanie czy Portugalczycy emigrowali do nowych kolonii;

b) część ludzi uciekała przed prześladowaniami politycznymi lub religijnymi np. Węgrzy uciekali z Węgier podbitych przez Turków, protestanci z południowych Niderlandów (Belgia), które pozostały przy katolickiej Hiszpanii migrowali do Anglii lub nad Morze Bałtyckie.

c) skutki migracji – rozwój gospodarczy różnych regionów:

- dzięki uciekinierom z Niderlandów i Francji w Anglii rozwinęło się tkactwo,
- Szkoci przejęli rolę drobnych handlarzy i karczmarzy w Polsce i Prusach.

2. Rozwój miast

a) w miastach żyło ok. 10% Europejczyków – odsetek mieszczan wzrósł o 1% pod koniec XVI w.

b) wzrosła liczba mieszkańców dużych miast, które były pośrednikami w handlu dalekomorskim, były siedzibami banków i filiami domów bankowych. Największe miasta:

- Londyn, Antwerpia, Sewilla, Lyon, Rzym, Wenecja, Neapol, Mediolan, Palermo, Augsburg, Moskwa.

c) 14 miast przekroczyło 100 tys. liczbę ludności,

d) przestały się rozwijać miasta hanzeatyckie, z wyjątkiem Gdańska – główny ośrodek eksportu zboża z ziem polskich.

3. Postęp techniczny i organizacja produkcji

a) wynalazki i usprawnienia techniczne:

- w rzemiośle włókienniczym w XV w.
 - ✓ zaczęto używać poziomy warsztat tkacki,
 - ✓ powstał warsztat samoprząśnicy – przędzenie i nawijanie nici,
- zaczęto używać koła wodnego
 - ✓ w hutnictwie – poruszało wielkie miechy w kuźni; usprawniło to wytwarzanie płynnej surówki (ciekły metal) i wytwarzanie blachy i drutu,
 - ✓ w górnictwie dzięki niemu funkcjonowały pompy i dźwigi,
- zmiany w konstrukcji okrętów – mogły przewozić więcej towarów,
- coraz często wykorzystywano kompasy oraz log, co usprawniło poruszanie się po morzach,
- od XV w. rozwijało się drukarstwo,
- XV/XVI w. – powstały zegary sprężynowe – podwaliny mechaniki precyzyjnej,

b) od XV w. nowy sposób organizacji produkcji rzemieślniczej – system nakładu

System cechowy – do XV w.	System nakładu XV – XVIII w.
<ul style="list-style-type: none">▪ cech zrzeszał najwyższej klasy rzemieślników, dbał o nich i kontrolował cały proces produkcji,	<ul style="list-style-type: none">▪ systemem nakładu zostali objęci rzemieślnicy nie należący do cechu; nie wymagał od wykonawców kunsztu,
<ul style="list-style-type: none">▪ właścicielem całego materiału i narzędzi był mistrz cechowy, który prowadził zakład rzemieślniczy; do niego należał również produkt,	<ul style="list-style-type: none">▪ właścicielem materiału i narzędzi był kupiec, który zlecał wykonanie pracy; do niego należał produkt, a rzemieślnicy otrzymywali zapłatę za pracę,
<ul style="list-style-type: none">▪ cały proces produkcji był skomplikowany i znał go tylko mistrz cechowy,	<ul style="list-style-type: none">▪ produkcja została podzielona na wiele czynności prostych, które mógł wykonać każdy; pracownik był wyspecjalizowany w wykonywaniu jednej czynności – podział pracy,
<ul style="list-style-type: none">▪ produkt był wytwarzany w jednym miejscu, (zakład rzemieślniczy) od początku do końca;	<ul style="list-style-type: none">▪ każdą czynność można było wykonać w innym miejscu (system chałupniczy) lub w zakładzie produkcyjnym (manufaktura), w którym znajdowało się wiele stanowisk pracy,
<ul style="list-style-type: none">▪ pracę wykonywano ręcznie przy wykorzystaniu narzędzi prostych,	<ul style="list-style-type: none">▪ pracę wykonywano ręcznie przy wykorzystaniu narzędzi prostych,
<ul style="list-style-type: none">▪ proces produkcji trwał długo; nieduża produkcja nie zaspokajała potrzeb rynku pod koniec średniowiecza i w epoce nowożytnej	<ul style="list-style-type: none">▪ proces produkcji trwał krótko, wielkość produkcji była większa niż w cechu; mogła zaspokoić potrzeby rynku, który powiększył się na skutek rozwoju demograficznego,
<ul style="list-style-type: none">▪ bardzo wysoka jakość, która imiennie gwarantował mistrz (znak jakości),	<ul style="list-style-type: none">▪ niższa jakość produktu niż w cechu – produkt był wykonywany z „półfabrykatów”.
<ul style="list-style-type: none">▪ wysoka cena produktu.	<ul style="list-style-type: none">▪ cena była niższa niż w cechu.

4. Rozwój handlu w XVI i XVII w.

a) rozwój handlu dalekomorskiego ze względu na odkrycie Nowego Świata, odkrycie drogi morskiej do Indii oraz zwiększenie zapotrzebowanie na żywność w Europie Zachodniej.

- rozwijał się handel z Indiami i Indonezją skąd przyptywały nadal towary luksusowe – jedwab, tkaniny bawełniane, korzenie i przyprawy,
- coraz większe znaczenie w handlu z Indiami i Indonezją odgrywali Holendrzy, którzy wyparli stamtąd Portugalczyków> Ich prymat utrzymał się do końca XVII w.

b) rozwój handlu atlantyckiego:

- w XVI i został zdominowany przez Hiszpanię i Portugalię, do której płynęły bogactwa Nowego Świata; rozwijały się dzięki temu porty np. : Lizbona, Sewilla, Kadyks. Poza tym dzięki temu wzbogaciły się elity tych państw.
- Holendrzy przejęli część dochodów Hiszpanii w handlu atlantyckim w zamian za olbrzymie pożyczki,

c) rozwój handlu bałtyckiego

- handel bałtycki opierał się na handlu zbożem, które przewożono z portów polskich, pruskich i litewskich do Europy Zachodniej,
- główną rolę odgrywały w nim Niderlandy, które wyspecjalizowały się w handlu

d) rozwój handlu śródziemnomorskiego

- do XVI wieku handel śródziemnomorski zdominowały miasta włoskie, głównie Wenecja, Genua i Florencja. Prymat tych miast zakończył się w XVI w.
- w XVII wieku śródziemnomorską strefę handlu zdominowali Holendrzy, którzy czerpali olbrzymie zyski z handlu z Lewantem. Dzięki temu, to właśnie w Niderlandach powstały giełdy, rozwijały się banki, a mieszczaństwo znacznie się wzbogaciło.

e) kontynentalny handel bydłem w Europie:

- było hodowano w Rzeczypospolitej: na Podolu, Wołyniu, w województwie ruskim, a także na Węgrzech i w Mołdawii.
- szlaki przepędu bydła: Podole – Ruś Czerwona – Małopolska – Śląsk – Wenecja lub ze Śląska do Nadrenii, a stamtąd do Niderlandów.

5. Inflacja i dualizm gospodarczy

a) wielkie odkrycia geograficzne doprowadziły do napływu dużej ilości kruszców do Europy Zachodniej. ich napływ spowodował spadek wartości kruszców (**dewaluacji**) czego skutkiem była **rewolucja cen** – gwałtowny wzrost cen był przyczyną inflacji.

b) dzięki wyprawom i zmianom gospodarczym bogaciło się głównie mieszczaństwo. Wskutek rewolucji cen bardzo ucierpiała szlachta europejska, której podstawą bytu były czynsze dzierżawne płacone przez chłopów. Lawinowy wzrost cen i wyludnienie wsi spowodowały **spadek dochodów szlachty. Postanowiła ona skorzystać z nowej koniunktury:**

- w Anglii szlachta rozpoczęła komasować ziemię (ogradzać je) i hodować owce gdyż sprzedaż wełny była bardziej opłacalna niż uprawa ziemi (**grodzienia**),
- we Francji zmieniono kilkusetletnie umowy dzierżawne. Odtąd były podpisywane na krótki okres czasu i mogły ulec zmianie w zależności od sytuacji, a chłop musiał oddawać połowę uzyskanych plonów (**umowy krótkoterminowe i połownictwo**).

c) **dualizm** – istnienie obok siebie dwóch odrębnych zjawisk. Dualizm w życiu gospodarczym Europy oznaczał funkcjonowanie obok siebie dwóch systemów gospodarczych: gospodarki rynkowej w Europie Zachodniej i powrót do gospodarki feudalnej w Europie Środkowo – Wschodniej.

Europa Zachodnia	granica rzeka	Łąba	Europa Środkowa i Wschodnia
Podstawą gospodarki rolnej <ul style="list-style-type: none">▪ gospodarstwa chłopskie,▪ dzierżawy krótkoterminowe, połownictwo (opłata w formie części zbiorów)		Podstawą gospodarki rolnej <ul style="list-style-type: none">▪ szlacheckie folwarki▪ rosnąca pańszczyzna (wtórne poddaństwo)	
Skutki: <ul style="list-style-type: none">▪ wzrost wydajności produkcji,▪ wzrost zamożności chłopstwa,▪ rozwój gospodarki towarowo – pieniężnej,		Skutki: <ul style="list-style-type: none">▪ spadek wydajności produkcji,▪ ubożenie chłopów,▪ ograniczenie gospodarki towarowo – pieniężnej	
Rozwój miast		Ograniczenie roli miast	
Początki kapitalizmu		Zacofanie gospodarcze – refeudalizacja	

(Paweł Klinti, Zrozumieć przeszłość 2. Wyd. Nowa Era s. 47)

6. Rozwój gospodarki rynkowej w Europie Zachodniej

a) **mechanizmy gospodarki rynkowej** w Europie Zachodniej wykształciły się pod wpływem wypraw geograficznych i handlu dalekomorskiego:

- rozwój żeglugi i handlu spowodował ożywienie wymiany towarowo – pieniężnej,
- trzeba było znaleźć nowe sposoby rozliczeń handlowych,

- finansowanie przedsięwzięć handlowych wymagało olbrzymich środków (kapitału – środki przeznaczone na inwestycje). Pozyskiwano je w różnoraki sposób:
 - ✓ pożyczki z banków,
 - ✓ banku inwestowały wykupując udziały w przedsięwzięciach handlowych,
 - ✓ zakładano spółki kupców, armatorów = inwestorzy otrzymywali poświadczenie wpłaty w formie udziałów = akacji, które upoważniały do udziału w podziale zysku proporcjonalnie do wysokości wkładu,
- ludzie dostawali pracę w miastach portowych, migrowali więc ze wsi do miast, które gwałtownie się rozwijały (urbanizacja),
- nastąpił rozwój rzemiosła,
- zwiększył się popyt na zboże i żywność, głównie w Hiszpanii i Portugalii, do których napłynęła duża ilość kruszców z kolonii. Bardziej się opłacało zboże sprowadzać z Europy Wschodniej, gdzie było tańsze, niż zwiększyć obszar upraw.

b) cechy gospodarki rynkowej

- **rozwijają się banki** finansujące dalekie wyprawy:
 - ✓ banki miały filie w wielu miastach,
 - ✓ umożliwiały wymianę bezgotówkową dzięki weksłom – papierom wartościowym na okaziciela ; był to nowy system rozliczeń (zamiast pieniądza kruszcowego weksel na okaziciela),
 - ✓ inwestowały w handel dalekomorski,
 - ✓ największe domy bankierskie: Fuggerów, Welserów, Hochstätterów,
- **powstają pierwsze kompanie handlowe** – ich celem był monopolizacja handlu dalekomorskiego:
 - ✓ Kompania Lewantyńska 1518 r.
 - ✓ Kompania Afrykańska 1536 r.,
 - ✓ Kompania Moskiewska 1555 r.,
 - ✓ Kompania północnoamerykańska 1589 r.,
 - ✓ Kompania Wschodnioindyjska 1600 (angielska), 1602 (holenderska).
- **powstają pierwsze giełdy papierów wartościowych w Amsterdamie, a później w Londynie**
 - ✓ giełdy były miejscami, a których dokonywano transakcji handlowych,
 - ✓ początkowo zajmowały się handlem weksłami, później handlowano udziałami w spółkach czy w przedsięwzięciach handlowych,
 - ✓ w XVI w. powstały giełdy towarowe, na których handlowano konkretnymi towarami (Antwerpia, Brugia, Lyon, Londyn)
- **rozwija się rzemiosło, powstają pierwsze manufaktury** – zakłady, w których nadal wykonuje się pracę ręcznie i przy użyciu prostych maszyn jednakże w zakładach tych istniał już wysoki podział pracy, a towary wytwarzano z półproduktów.

7. Gospodarka folwarczno pańszczyźniana w Europie Środkowo - Wschodniej

- a)** Na wschód od rzeki Łaby postawiono na produkcję zboża, która stała się bardzo opłacalna. By zwiększyć produkcję i zmniejszyć koszty właściciele ziemi znoszą czynsz i powracają do pańszczyzny – pracy odrobkowej. Chłop, który dzierżawił od feudała ziemię nie może już za dzierżawę zapłacić pieniędzmi. Musi przyjść do pracy by za darmo pracować na ziemi właściciela. Zwiększa się liczba dni, w których musi się stawić do pracy. Zaczęto komasować grunty tworząc folwarki, przypisano chłopu do ziemi i zwiększono wymiar pańszczyzny. Powrócono więc do stosunków feudalnych = **refeudalizacja**.

b) gospodarka folwarczno – pańszczyźniana na ziemiach polskich

W Polsce nastąpił rozwój miast i rynku wewnętrznego, wzrost spożycia zboża przy jednoczesnym spadku dochodów realnych szlachty - dotąd główne dochody szlachty pochodziły z czynszów, które płacili chłopci za dzierżawioną ziemię. Wysokość czynszów od wieków nie ulegała zmianie. Wskutek „psucia” pieniądza coraz mniej można za te pieniądze było kupić. Szlachcie bardziej więc opłacało się przejść na pańszczyznę gdyż wówczas uzyskiwali tanią siłę roboczą co gwarantowało niską, konkurencyjną cenę zboża.

Szlachta tworzy folwarki – duże gospodarstwa rolne gdyż zwiększenie areału gruntów ornych zapewniało zwiększenie plonów, a co za tym idzie zwiększenie eksportu.

c) cechy gospodarki folwarczno – pańszczyźnianej.

- zwiększenie obszaru ziemi uprawnej w celu zwiększenia plonów – gospodarka typu ekstensywnego,
- ziemia uprawiana przez pańszczyźnianych chłopów, i związana z tym niska wydajność pracy,
- wykorzystanie najprostszych narzędzi i nie angażowanie się w rozwój nowych technik uprawy roli ,
- eksport płodów rolnych i surowców,
- import wyrobów rzemieślniczych,
- rozwijały się głównie tereny nad spławnymi rzekami (Wisła z dopływami, Odra, Warta, Pregola, Niemen, Dźwina), którymi dostarczano produkty do portów morskich gdzie ładowano je na statki,
- folwarki były samowystarczalne: uprawiano w nich warzywa, zioła, utrzymywano sady, pszczoły dla miodu, hodowano ryby, bydło, trzodę chlewną i drób. Produkowano na folwarkach proste tkaniny, meble, narzędzia. Często folwark posiadał własne browar produkujący piwo bądź gorzelnię produkującą wódkę. W towary te zaopatrywano wieś, oczywiście za opłatą, co zapewniało stały, wysoki dochód,
- korzyści z gospodarki czerpali głównie szlachta i duchowieństwo